

Katsauksia

Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet

Suomen tunturilappalaiset murteet eivät muodosta itsenäistä kokonaisuutta, vaan ne liittyvät kiinteästi ruijanlappalaiseen murteistoon, jonka puhujain valtaosa asuu Norjan ja Ruotsin Lapissa (n. 25.000 henkeä, meillä vain vähän päälle 1000). Suomessa jakautuu tunturilappi kahteen päätyyppiin. Toisen aluetta ovat Utsjoki ja Inarin pohjoisosat ja se kuuluu ruijanlapin itäiseen murreryhmään; toinen murretyyppi taas on levinnyt Enontekiölle ja Sodankylään ollen haaraamaa ruijanlapin läntisistä murteista. Molemmat tyypit kohtaavat toisensa Inarin länsiosassa. Ero niiden välillä ei ole varsin suuri, joten niihin perustuva yhteinen kirjakieli on teoreettisesti täysin mahdollinen, ja sellaista on jo käytännössä kokeiltukin. Seuraavassa esitetään katsaus mainitun kirjakielen tähänastisiin vaiheisiin.

Alun sille pani Jaakko Fellman, joka tullessaan v. 1820 kirkkoherraksi Utsjoelle totesi sikäläisen väestön painuneen surkuteltavan tietämättömyyden tilaan ja siten olevan kirjallisenkin valistuksen tarpeessa. Monien hankaluuksien jälkeen sai Fellman julkaisuutoimintansa¹ ensimmäisinä hedelminä v. 1825 painetuiksi kolme kirjasta, nim. pienen käsikirjan, virsikirjan sekä Matteuksen evankeliumin kahden ensimmäisen luvun lapinnoksen.² Näistä kaksi ensinmainittua ovat aikaisemmin ilmestyneiden teoksien uusintapainoksia. Käsikirjan originaali oli Trondhjemissa v. 1763 ilmestynyt »Gjet-Kirjatzh», jonka oli lapintanut Trondhjemin lähetyssseminaarin johtaja Knud Leem viiden oppilaansa avustamana.³ Siitä Fellman on jättänyt eräitä kohtia pois, mutta pannut tilalle vähäisiä omia lisiä, nim. rippisaarnan ja kaksi rukousta. Virsikirjan tekijä oli Christian Weldingh, ja kirjan ensi painos oli ilmestynyt Kööpenhaminassa v. 1763. P. V. Deinboll toimitti siitä Kristianiassa v. 1821 uuden painoksen, ja tämä taas oli Suomessa julkaistun laitoksen pohjana. Fellmanin kolmas painotuote, Matteuksen evankeliumin käännöskatkelma, oli ilmeisesti tarkoitettu eräänlaiseksi näytteeksi kääntäjän kyvystä suorittaa laajempiakin tehtäviä. Tieteellistä sävyä tälle pikku julkaisulle antavat johdantona oleva katsaus lapin kielen tutkimukseen ja lapiksi ilmestyneeseen kirjallisuuteen sekä itse käännökseen liittyvät lukuisat kielelliset huomautukset.

Koska Fellman säilytti toimittamisissaan uusintapainoksissa alkutekstin sängen

¹ Sitä on Tuomo Itkonen kuvaillut kirjoituksessaan Jacob Fellman Suomenlapin Agricolana (ilm. v. 1948 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirjassa XXXV—XXXVI, eripainos Lapin Sivistyseuran julkaisusarjan 18. numerona; 37 s.).

² Julkaisujen täydelliset nimet ovat: Gjet-Kirjadtz mi Moadde Guatte ja Kirko-Rokkus. Auttanaga Christus Gjerdamushja Muittalusain ja äkta Rippa saarnie äktan Mässanes, sistestoalla (= Pieni käsikirja, joka sisältää muutamia koti- ja kirkkorukouksia ynnä Kristuksen kärsimyshistorian ja yhden rippisaarnan messui-neen), 183 s.; Muttom Laulagak Majt Ibmeli Gudnen ja Samijdi Pajas-Rakkadusan læ Samas Jorgalam. C. W. (= Muutamia lauluja, jotka Jumalan kunniaksi ja lappalaisille mielenylennykseksi on lapiksi kääntänyt C. W.), 60 s.; Prima duo capita evangelii Matthaei in lingvam lapponicam translata, 19 s.

³ Fellmania vuotta aikaisemmin tämän teoksen painatti uudestaan Kristianiassa P. V. Deinboll, jonka julkaisuun Fellmanin laitoksen tavallisesti mainitaan perustuvan (esim. Qvigstad—Wiklund, Bibliographie der lappischen Litteratur s. 128). Kuitenkaan Fellman omien sanojensa mukaan ei v. 1825 edes tietänyt Deinbollin julkaisun ilmestyneen (Anteckningar II 497—98).

uskollisesti semmoisenaan, niin ne vain niukasti valaisevat hänen omia, lapin kielen kirjalliseen käyttöön kohdistuvia periaatteitaan. Ensimmäisen Norjan lappalaisille tarkoitettun teoksen oli julkaissut v. 1728 lähetyssaarnaaja Morten Lund, ja hänen alullepanemaansa kirjakieltä kehitti edelleen Leem työtoverinsa Gerhard Sandbergin kanssa. Leem—Sandbergin kirjakieli pohjautuu ruijanlapin itäisiä murteita edustavaan Porsangin ja Varangin tunturilappiin. Siinä käytetty kirjoitustapa oli lyhyesti sanottuna lapin kieleen sovellettua, eräin erikoismerkein täydennettyä tanskalaista ortografiaa. Näistä erikoismerkeistä mainittakoon *g'*, *d'* ja *t'*, joita käytettiin, joskaan ei johdonmukaisesti, kuvaamaan spirantteja *ɣ*, *ð* ja *θ*. Lapin monilukuisten sibilanttien ja affrikaattojen merkintä oli kirjavaa ja epätydyttävää, mistä myöhemmin esim. Rasmus Rask antoi ankaran arvostelun (*Ræsonneret lappisk Sproglære* 14—15). Originaaliensa kieliasuun Fellman teki vain pari määrätietoista muutosta, nim. korjaten *o:*ta tai (*oa*-diftongin jälkikomponenttina esiintyvää) *a:*ta tarkoittavan *aa:*n ä:ksi, esim. *båd* 'hetki' < *baad*, *oádzhjest* 'lihasta' < *oádzhjest*, sekä *ä:*-diftongin merkin *æ* käsikirjassa (mutta ei virsikirjassa) ä:ksi, esim. *sågōtam* 'sekoitan' < *sægotam*, *mieelastæsek* 'miehellänsä' < *mieelastæsek*.

Mielenkiintoisempaa tarkasteltavaa ovat Fellmanin oman kynän tuotteet, ts. käsikirjaan tehdyt lisät ja evankeliuminkäännös. Muoto-opillisesti niiden kieli tuskin lainkaan poikkeaa «leemiläisestä» esikuvasta, lukuunottamatta runsaasti esiintyvää ja Fellmanille myöhemminkin tunnusomaista *-mas* -päätteistä partisiipin perfektiiä, esim. *schaddamas* 'syntynyt', *tattomas* 'tahtonut', *schaskatamas* 'sammuttanut', *rakkistamas* 'rakastanut'. On jotensakin varmaa, että yksitavuisen *leä-* 'olla' verbin paradigman ulkopuolella tällaista päätettä (Fellmanin *-mas* on luettava joko *-mas* tai ehkä *-mač*, *-maš*) ei Utsjoen murteessa eikä ruijanlapissa yleensäkään tavattu Fellmanin aikoina sen enempää kuin nykyisinkään. Varmaankin se on Fellmanin korvaan tarttunut hänen retkeillessään itälappalaisella murrealueella.¹ Semmoiset pari kertaa ilmaantuvat monikkomuodot kuin *suddoist* 'synneistä' ja *olmaist* 'miehiltä' tuskin ovat selvitettävissä ruotsinlappalaisuuksiksi; todennäköisesti ne ovat vain puutteellisen kielitaidon hedelmiä, s.o. vastaaviin yksikkömuotoihin perustuvia analogiavirheitä pro *suddoin*, *olmain*. Ortografisessa suhteessa Fellman poikkeaa Leemistä sen lisäksi, mitä edellä sanottiin *o:n* (*a:n*) ja *ä:n* merkitsemisestä, mm. siinä, että hän Utsjoen murteen ääntämykseen nojautuen hyvin usein kirjoittaa toisessa tavussa *i:n*, *u:n* silloin kun Leemillä on vanhempaa kantaa kuvastava *e*, *o*, esim. *paikki* 'paikka', *ekkid* 'ilta', *dsuodschu* 'seisoo', *wiesust* 'huoneessa'. Konsonanttien merkitsemisestä mainittakoon sanansisäinen *dj* Leem—Sandbergin *g:j:n* tilalla, esim. *radjai* 'asti', sekä hyvin tärkeänä piirteenä sananalkuisten klusiilien kirjoittaminen, tosin ei likikään säännöllisesti, *k*:lla, *t*:llä, *p*:llä, esim. *kutte* 'joka',

¹ Aitoa kielenkäyttöä sensijaan kuvastanee jo käsikirjan originaalissakin esiintyvä, tämän kirjoittajan silmään tosin ainoastaan kerran osunut kaksitavuisen verbin yhteydessä käytetty *-mač*-partisiippi: *mannamatzh* 'mennyt' (Fellmanin julkaisemassa laitoksessa *mannamash*, s. 115): *m. jagest* 'mennä vuonna'; muulloin tavalliseen tapaan *mannam*, jne. Tämä pitempi partisiippimuoto on luultavasti niitä jo ennenkin havaittuja itälappalaisia piirteitä, joita Leemin tuntema Porsangin vanha merilappi on sisältänyt (näistä ks. Leem, *Grammatica* 386—87 ja Qvigstad, *Die lappischen Dialekte in Norwegen* 11), ja viimeksimainitusta murteesta peräisin. Samoja käsikirjan kielen itälappalaisuuksia lienevät vielä *juokatzh* 'jokainen', vrt. lpI *juahaš* (= lpN *juokkčháš*), ja *bd*:lliset muodot *dobdat* 'tuntea' (Fellm. s. 55), *dobdastet* 'tunnustaa' (Fellm. s. 16, 49 ym.), vrt. lpI *tubdad*, *tubdastiđ* (= lpN *dow'dát*, *dow-dástit*).

takke 'tekivät, *poattam* 'tullut'. Vähemmistöön joka tapauksessa jäävät norjalaisen kirjoitustavan mukaiset *g*-, *d*-, *b*-merkinnät kuten *gidda* 'saakka', *dat* 'se', *boattik* 'tulevat'. Leemillä suhde on päinvastainen: tavallisesti *g*, *d*, *b*, harvoin *k*, *t*, *p*. Tässä yhteydessä on paikallaan mainita, että norjanlappalaisessa ortografiassa pysyväksi jäänyt tapa merkitä sananalkuiset klusiilit soinnillisiksi varmaankin aiheutuu lähinnä siitä, että skandinaavit ovat tajunneet lapin aspiroitumattomat tenuikset soinnilliseksi resp. medioiksi, koska heidän omat tenuiksensa ovat aspiroituja. Vähemmän ovat tämän kirjoitustavan syntyyn voineet vaikuttaa ne vahvan skandinaavisen vaikutuksen alaisiksi joutuneet lapin murteet, joissa sananalkuisista klusiileista on todella kehittyneet medioita — samaan tapaan kuin vastaavat klusiilit ovat soinnillistuneet ruotsin kielen fonetiikan turmelemassa Vermlannin suomessa.

Yleisvaikutelmaksi Fellmanin omien kirjoitelmien kielestä jää, että se on melko kehnoa ja myös ortografisesti heikkoa monine puutteineen, ristiriitaisuuksineen ja painovirheineen. Selvää selvemmin hän osoittautuu kieliasioissa maallikoksi, jolle ilmaisutapojen aitous ja perehtyminen äänteiden systematiikkaan ovat liian vaikeita tavoitteita.

Ei ollut ihmeäkään, että näihin aikoihin lapin kieltä harrastellut A. J. Sjögren katsoi asiakseen julkisesti huomauttaa Fellmanin kielenkäytön virheistä. Arkangelista lähettämässään artikkelisarjassa, joka ilmestyi Åbo Tidningissä v. 1826 (n:oissa 67, 69 ja 70)¹, hän toteaa Fellmanin omasta kynästä lähteneen tektiosian olevan kielitasoltaan jyrkässä ristiriidassa hänen julkaisujensa muun sisällön kanssa. Fellmanin Leem—Sandbergin ortografiaan tekemistä muutoksista Sjögren sanoo, että jos tarkoituksena on ollut laatia uusi ortografiajärjestelmä, niin miksi ei ole nojaututtu siihenastisista järjestelmistä yksinkertaisimpaan, nim. Lindahl—Öhrlingin sanakirjassa käytettyyn. Arvostelijan mielestä Fellman on nyt tehnyt Leem—Sandbergin järjestelmän entistä konstikkaammaksi, mm. ottamalla *š*:n merkinä käytäntöön entisten *sh*:n ja *shi*:n rinnalle vielä *sch*:n, esim. *schaddascheidek*. Vielä suurempaa kirjavuutta hän havaitsee »tje:n» (= *tš*:n) kohdalla; tämä äänneyhtymä on kirjoitettu kymmenellä eri tavalla: *dtz*, *ti*, *ts*, *tseh*, *tsj*, *tzh*, *tzi*, *tzi*, *zhi*, *zi*.

Sjögrenin arvostelulla oli haitallinen vaikutus Fellmanin pyrkimyksiin saada lapinoksiaan enemmästi julkisuuteen. Fellmanin mielenkatkeruutta lisäsi erityisesti se, että arvostelija oli nauttinut vieraanvaraisuutta hänen kodissaan ja juuri hänen opastuksellaan tutustunut lapin kielen alkeisiin. Hänen ei onnistunut edes saada laatimaansa vastinetta painetuksi; se ilmestyi vasta v. 1906 Isak Fellmanin toimesta (*Anteckningar* II 491—504). Siitä kylläkin näkyy, ettei Fellmanilla ollut paljoakaan sanottavana puolustukseksen. Ja kuitenkin arvostelu olisi voinut olla vielä ankarampi, jos Sjögren itse olisi ollut paremmin perehtynyt lappiin.

Sjögrenin huomautuksista Fellman lienee pannut yhtä ja toista mieleensä vastaisen varalle, koskapa hän v. 1835 tarkistaessaan tekemäänsä katkismuksen käännöstä neuvotteli ortografisista kysymyksistä Sjögrenin kanssa, joka myös oli tarkastanut käsikirjoituksen. Kirjeessään M. A. Castrénille v. 1851 (*Anteckningar* II 556) Fellman kertoo neuvottelun lopulta jääneen tuloksettomaksi, koska hän havaitsi Sjögreninkin ehdotuksissa epäjohdonmukaisuuksia. Hän mainitsee päättäneensä kirjoittaa vielä kertaalleen käsikirjoituksen puhtaaksi ja tällöin ortografisesti liittyä,

¹ Julkaistu uudelleen saksankielisenä Sjögrenin »Gesammelte Schriften»-teoksen I osassa nimellä »Bericht über drei Werke des Pastors Jac. Fellman in lappischer Sprache».

joskaan ei kaikessa, Raskin v. 1832 ilmestyneessä lapin kieliopissa esitettyyn kirjoitusjärjestelmään, johon hän oli tutustunut vasta lähetettyään katkismuksen käsikirjoituksen Sjögrenille. Jos Fellman v. 1835 todella suunnitteli ortografiansa radikaalista muuttamista, niin kahta vuotta myöhemmin hän on taas peräytynyt entiselle kannalleen. Hän kirjoittaa arkkipiispalle, että vaikkakin Raskin keksimä ortografia on aikaisempia verrattomasti parempi, niin hän puolestaan ei tahdo olla ensimmäinen, joka ottaisi alkeisopetukseen tarkoitettussa katkismuksessa käytäntöön niin monia uusia kirjaimia. Raskin tapaa merkitä diftongeja kaikenlaisilla vokaalimerkkien päällisillä viivoilla hän ei hyväksy. »Olen myös arvellut, että näitä pieniä pilkkuja tai viivoja lappalainen ei voisi erottaa istuessaan kolmen kuukauden pituisen yön aikana valkeansa ääressä, joka täyttää hänen kotansa savulla.» (Anteckningar II 558.)

Lapinkielisen kirjallisuuden suurmies N. V. Stockfleth, joka arastelematta otti käytäntöön Raskin ehdottamia uusia kirjainmerkkejä, teki elokuussa 1838 Fellmanille kirjeitse selkoa ortografiajärjestelmästä. Fellman ilmoitti vastaukseksi hyväksyvän Stockflethin aakkosista kaikki vokaalit ja uusista konsonanttimerkeistään muut paitsi sibilantteja ja affrikaattoja tarkoittavat. Eikö voitaisi olla ilman niitä?, hän kysyy ja sanoo pelkäävänsä, että moinen uudistus suututtaisi lappalaisia, joiden kielessä on lähes 200 vuoden ajan käytetty goottilaisia kirjaimia (Anteckningar IV 445—48). Fellmanin vastaus on hiukan epäloogillinen. Rask—Stockflethin ortografia on erottamattomasti kytketty antiikvakirjaimistoon, joten se, joka Fellmanin tavoin tahtoi pitää kiinni vanhasta fraktuuratyylisestä, ei todellisuudessa voinut »hyväksyä» yhtä enempää kuin toistakaan uudistusta. Halutessaan hylätä nimenomaan uudet sibilantti- ja affrikaattamerkit Fellman sai osittain tukea itseltään Raskilta, joka pieteetistä aikaisempia julkaisijoita kohtaan pidättyi suosittelimesta »hattupää»-kirjaimia eli »slåviske Bogstaver med Ändetegnet over» (Ræsonneret lappisk Sprog-lære 21). Mutta kun Fellman toivoi saman tien luovuttavan »hatuttomistakin» affrikaattamerkeistä (*c*, *z*), niin sille ei voitane keksiä muuta selitystä, kuin että tämä ortografinen detalji, joka Sjögrenin arvostelemä on tuottanut Fellmanille paljon mielipahaa, oli tullut hänelle tunne- ja kunnianarkuusasiaksi.

Rask—Stockflethin ortografia, joka tuli Norjan Lapissa käytäntöön v. 1837 Stockflethin julkaistessa lapinkielisen aapisen, tiesi Leem—Sandbergin ortografian varsin perusteellista mullistusta varsinkin konsonanttien merkinnän osalta. Sibilanttien ja affrikaattojen kohdalla vallinnut kirjavuus hälveni selvään sarjaan *s*, *š*, *c* (= *ts*), *č* (= *tš*), *z* (= *Dz*), *ž* (= *Dž*)¹. Muita uutuuksia olivat *d* (= *δ*), *t* (= *θ*), *η* ja *g* (= *γ*). Viimeksimainittu on Stockflethin keksimä. Rask suunnitteli lapin vokaalien merkitsemistä »venyke»-periaatteen mukaisesti² (esim. *ö* = *uo*; *ě*, *è* = *ie* jne.), mutta Stockflethia tämä ajatus ei miellyttänyt sen enempää kuin Fellmaniaakaan. Valitettavana saatattaneen pitää sitä, ettei Raskin selvästi toteamaa eroa tumman ja heleän *a*:n välillä otettu uudessa ortografiassa huomioon. Kaikesta

¹ Voimakasta suhuääntä sisältävien äänteiden merkeissä oli Stockflethilla yleisesti tunnettujen väkämäisten »hattujen» vastineina kaarevien pilkkujen muotoiset päällysmerrat, ja ne ovat viime aikoihin asti kuuluneet norjanlappalaiseen ortografiaan sekä kirjoitetussa että painetussa tekstissä, mutta nykyisin näyttävät jo tyypit *š*, *č*, *ž* päässeen voitolle.

² Samaa periaatetta hän, kuten tunnettua, suositti suomen kielenkin ortografiaan sovellettavaksi, mutta sai kannattajakseen vain W. Kilpisen (ks. Setälä, Kielen-tutkimus ja oikeakielisyys 220).

huolimatta Stockfleth, joka ei filologina ole muuten saavuttanut erityisempää kiitosta, osoitti suurta ennakkoluulottomuutta ja varmaa aistia valikoidessaan Raskin teoreettisena mahdollisuutena esittämästä ortografiajärjestelmästä parhaat kohdat. Lukuisilla teoksillaan hän loi kehittämällensä kirjoitustavalle niin luujan perustan, että se hiukan paranneltuna pysyi Norjassa käytännössä yli sata vuotta.

Stockflethin kirjallinen toiminta merkitsi, kuten jo edellä viitattiin, antiikvyytlin pääsyä täydelliseen yksinvaltaan Norjan Lapissa. Kun Fellman puolestaan ei halunnut ottaa osaa tähän uudistukseen, jäi »leemiläinen» traditio eloon rajan tällä puolen. Kaikessa olennaisessa kantaa tätä leimaa Fellmanin viimeinenkin lapinnostuote, katkismuksenkäännös »Avdogasvuoda Oappa» (= Autuuden Oppi, 74 s.), joka monien vaiheiden jälkeen pääsi julkisuuteen Helsingissä v. 1856. Hänen aikaisempaan tuotantoonsa verrattuna tämä kirjanen ei sisällä juuri lainkaan usia ortografisia piirteitä. Sjögrenin moittima *sch* on tosin kadonnut, mutta nyt on *š*:n merkitsemisessä päädytty kummalliseen kahtalaisuuteen: sanan alussa ja sisällä on *sh*, esim. *shadda* 'tapahtuu', *ansasham* 'ansainnut', mutta lopussa *s*', esim. *moras* 'murhe', *rubmashlas* 'ruumiillinen'. Vaikka Fellman ei yleensä ota huomioon vokaalien pituusvaihteluita, hän kuitenkin — samaan tapaan kuin varhemmissakin tuotteissaan — toisinaan merkitsee *ā*:n *aa*:lla, esim. *laage* 'tavan', *paappalas* 'papillinen', *saakka* 'sanoma', ja säännöllisesti *ū*:n *uu*:lla sanassa *puurist* 'hyvin'. Sporadista pitkän vokaalin merkintää tavataan myös Leemillä. Mainitun esikuvansa mukaisesti Fellman jättää ensi tavun aukenevien diftongien oikeenemisen huomiotta, jos sekundäärinen yksinäisvokaali on paradigmaattisessa vaihtelussa diftongin kanssa, ja kirjoittaa esim. *āli* 'eli' (3. sg. impf.), *toallek* 'pitävät', *ruossi* 'ristiini' (pro *eli*, *tollek*, *russi*). Katkismuksenkäännöksen ortografia on pitkin matkaa horjuvaa ja huonohkoa, onpa pysyviä karkeita virheitäkin, esim. *zhatshe* 'vesi' (ikäänkuin sanassa olisi *ēē* eikä *cc*). Kielellisesti Avdogasvuoda Oappa joka tapauksessa edustaa hieman parempaa tasoa kuin Fellmanin aikaisemmat julkaisut. Utsjoen murteelle vieraana länsinorjanlappalaisena piirteenä mainittakoon 3. sg. kond. *mattali* 'voisi' s. 33.

Kaikessa vaatimattomuudessaankin Fellmanin kirjallinen toiminta on eräiltä kohdin vaiitoittanut suuntaa Suomen tunturilapin kirjakielelle. Aivan ilmeinen on hänen vaikutuksensa Anders Andeliiniin, joka toimiessaan vv. 1853—59 Utsjoen kirkkoherrana jatkoi edeltäjänsä työtä lapinkielisen kirjallisuuden hyväksi. Fellmanin vastuksina olleet ennakkoluulot ja taloudelliset vaikeudet näyttävät 1860-luvulle tultaessa hälpyneen, sillä lapinnettuaan aluksi pari raittiuskirjasta¹ Andelin sai lyhyessä ajassa julkisuuteen kokonaista seitsemän oppi- ja hartauskirjaa², niistä

¹ Rambbe Laura (= Rampa Lauri), 15 s.; Kolm päive Sairio siittast (= Kolme päivää Sairion kylässä), 28 s. Molemmat ilm. Helsingissä 1858.

² Aapis Kirji (= Aapinen), 28 s., teksti lapiksi ja suomeksi, ilm. Oulussa 1859; Avdogasvuod'a Oappa, Oanekaz'c'at pidjujuvvum, Lutherus Katekismusa oktkärdasas' c'ilggitussan (= Autuuden Oppi lyhykäisesti esitettynä Lutherin katkismuksen yksinkertaiseksi selitykseksi), 94 s., ilm. Oulussa 1860; Lutherus ucca Katekismusa Oktkärdasas' C'ilggitus Kac'aldagai ja Vastadusai pokt c'allujuvvum Olaus Svebiluust, Pajemus' Pispä Upsalast = Lutheruksen vähän Katekismuksen Yksinkertainen Selitys Kysymysten ja Vastausten kautta toimitettu Olaus Svebiluustelta, Arkki-Pispalta Upsalassa, 319 s., teksti lapiksi ja suomeksi, ilm. Oulussa 1860; Pibpal Historia, Poaris ja od'd'a Testament, man Johan Hybner mieldt Onekassi suomas jorggalam la Gust. Ad. Saksbäk = Bibliallinen Historia, Vanha ja Uusi Testamentti, jonka on, Johan Hybnerin johdon jälkeen Lyhykäisydessä suomen-
tanut Gust. Ad. Saxbäck, 239 s., teksti lapiksi ja suomeksi, ilm. Oulussa 1860

muutamat hyvinkin laajoja. Huolimatta tavattomasta utteruudestaan ja lapin kieleen kohdistuneesta tieteellisestään harrastuksestaan ei Andelin, joka Lappiin tullessaan oli jo 43-vuotias, milloinkaan oppinut tätä kieltä kunnollisesti. Hänen teostensa kieliasun heikkous on omiaan alentamaan hänen muuten ihailtavan toimintansa arvoa. Vaikeammassa kielenkäyttöpauksissa Andelin usein kompastui, ja kumman mongertavaa sävyä hänen käännöksilleen antavat puhekielelle vieraat, väkivaltaisesti tekaistut sanamuodosteet. Ortografisessa suhteessa hänen teoksensa merkitsevät tuntuvaa edistysaskelta Fellmanin tasolta, joskin ne Leem—Sandbergin perinteitä jatkavina ja fraktuuralla painettuina olivat jo ilmestyessään jääneet kehityksestä jälkeen.

Muoto-opillisesti liittyvät Andelinin käännökset tiiviisti Leemin normalisoimaan itärujanlappalaiseen kirjakieleen. Niiden ortografiasta muutama havainto. Ensi tavun vokaalien merkinnässä herättää huomiota palataalistuneen *uo*-variantin kirjoittaminen *ue*-yhtymällä, esim. *kuëlli* 'kala', *juës* 'jos'. *ëä* merkitään Fellmanin tavoin *ä*:llä, esim. *päivi* 'päivä'. Diftongin oikeenemisen, jonka Fellman sivuutti, Andelin pystyy usein huomaamaan, esim. *celkkujuvum* 'sanottu', *c'ilggit* 'selittää', *od'd'ik* 'nukkuvat', *kud'd'ujuvum* 'jätetty'. Toisaalta vielä vanhaan virheelliseen tapaan *tiettik* 'tietävät', *oaz'c'um* 'saanut', *väkinis* 'apuineen'. Jälkitavuisissa Andelin säännöllisesti ottaa huomioon puhekieleessä tapahtuneen *e > i*, *o > u* muutoksen, esim. *koccit* 'valvoa', *toaiou* 'toivo'. Tämä piirre, joka on melko yleinen Fellmanillakin, puuttuu Leemiltä ja Stockflethilta. Alkuperäiset *i* ja *u* merkitään samalla tavoin kuin sekundääriset: *männik* 'menevät', *rabmut* 'kehua'. Konsonanttien taholla Andelin esiintyy Castrénin v. 1844 esittämän systeemin (ks. Om accentens inflytande i Lappska språket, Suomi IV 28) noudattajana. Castrénin huomattavin saavutus on kirjaimen jälkeen, rivin ylälaitaan merkityn pilkun kehittäminen eräänlaiseksi yleisapumerkiksi. Typologisen sarjan, jonka pohjana olivat Leemiltä periytyneet *g'*, *d'*, *v'*, Castrén vei päätökseen ottamalla käytäntöön myös *s':n* (= *š*), *c':n* (= *tš*) ja *z':n* (= *ž*), esim. (Andelin) *c'uovvov* 'seuraa', *ac'c'i* 'isä'; *oaz'z'up* 'saamme'. (Luonnollisesti *š* merkittiin *s'*:llä kaikissa asemissa eikä vain sanan lopussa, esim. *s'adtuin* 'hedelmistä', *as's'i* 'asia'.) On sanottava, että tämä ratkaisu on kaikessa yksinkertaisuudessaan nerokas. Systeemi oli tällaisenaan johdonmukainen ja kirjapainojen kannalta niin helppo, ettei lapinkielisen kirjallisuuden painattamiseen tarvittu mitään erikoismerkkejä (ei edes *η*:n, jonka Andelin, poiketen *ñ*-merkkiä käyttäneestä Castrénista, merkitsee omituisesti *n'g*-yhtymällä, esim. *Vuoin'gast* 'hengestä'; nähtävästi hän on ajatellut, että *n' = η*, mutta on kuitenkin lisännyt *g*:nkin perään kuin varmuuden vuoksi). Eri asia on sitten se, että Andelinin käyttämä systeemi ei juuri tarjoa silmänruokaa painotuotteen aistikkeuteen huomiota kiinnittäville. Sananalkuiset klusiilit hän, ollen johdonmukainen siinä, missä Fellman horjui

Evangelium Kirje, mi, Jakkasas' Sodna ja Passi päivi Epistoliidit ja Evangeliumiidt, Oktanaga Rokkadusaikuim, nu maidta Ucca Rokkus Kirje, sististoalla (= Evankeliumikirja, joka sisältää vuotuiset sunnuntai- ja pyhäpäiväepistolat ja -evankeliumit rukouksineen sekä pienen rukouskirjan), 399 s., ilm. Oulussa 1860; Tohtar Martin Lutherus Oanekis Epistal Poastill (= Tohtori Martti Lutherin lyhyt epistolapostilla), 372 s., ilm. Kuopiossa 1863; Toakt. Martti Lutherusa Ucca Evangelium Poastalas' (= Toht. Martti Lutherin pieni evankeliumipostilla), 330 s., ilm. Kuopiossa 1863. Viimeksimainitun teoksen toisena kääntäjänä oli Andelinin kielimestari, kanava-virkailijana kuollut Aslak Laiti (1837—1895), joka yksinään julkaisi A. F. Boreniuksen laskennon oppikirjan lapinnoksen Logu-Luoittim Oappa-Kirji, 64 s., ilm. Kuopiossa 1862.

kahtaanne, kirjoitti aina *k*:lla, *t*:llä, *p*:llä, esim. *kavvil* 'kavala', *tovdap* 'tunemme', *poattit* 'tulla'. Tähän aikaan oli Stockfleth puolestaan Norjassa vakiinnuttanut *g*:n, *d*:n, *b*:n. Sanansisäisten konsonanttien astevaihteluohjeiden merkinnässä on Andelinille luonteenomaista yritys tuoda pituusvaihtelun ohessa ilmi media-konsonanttien ja -gemiinaattojen vahvan ja heikon asteen välinen sointiero, esim. *kalgga* 'täytyy': (*äi*) *kalkga* '(ei) täydy', *s'adda* 'tapahtuu': *s'adtai* 'tapahtui'. Tässä suhteessa jäi kuitenkin vallalle paljon epäjohdonmukaisuutta, joten vaikeiden astevaihtelutapausten hapuileva esittäminen onkin Andelinin ortografian heikoimpia kohtia.

Andelinin viimeisten teosten ilmestyttyä seurasi kerrassaan 39 vuoden pituinen jakso, jonka kuluessa lapinkielinen kirjallisuus maassamme ei lainkaan lisääntynyt. Moinen toimettomuus tuntuu sitä nolommalta, kun Norjassa J. A. Friisin ja J. K. Qvigstad'n ansiosta lapinkielinen julkaisu-toiminta oli noussut ennennäkemättömään kukoistukseen: mainittuna aikana ilmestyi siellä pitkälti toistasataa painotutetta. Tehden pieniä parannuksia Stockflethin ortografiaan Friis vakiinnutti norjanlapin kirjakielen lopulliseen muotoonsa¹ v. 1887 ilmestyneessä lapin sanakirjassaan. Qvigstad'n julkaisu-toiminnan tärkein saavutus taas on v. 1895 painetun lapinkielisen Raamatun kieliasun viimeistely.

Aukusti Hakkarainen (1854—1921), Utsjoen kirkkoherroja hänkin, käytti v. 1902 ilmestyneissä katkismuksen ja Raamatun historian käännoissään² norjanlappalaista kirjakieltä ja ortografiaa semmoisenaan. Katkismukseen liitettyssä »loppusanassa» Hakkarainen kertoo, että hänellä on ollut apuna pari Friisin kääntämää hartauskirjaa, joiden lappi hänen mukaansa »on tuttua Utsjoella, ja on parasta laatua kirjakielenä». Pian Hakkarainen kuitenkin näyttää tulleen toisiin ajatuksiin, sillä kun hänen laajin käännoistuotteensa »Evangelium- ja rokkuskirji»³ muutamaa vuotta myöhemmin ilmestyi, oli siinä eräissä olennaisissa kohdin luovuttu norjalaisesta tyylistä sekä palattu Fellmanin ja Andelinin »suomalaiselle» linjalle. Sanan-alkuiset *g*, *d*, *b* oli vaihdettu soinnittomiin klusiileihin: *kutte* 'joka', *tolin* 'muinoin', *poddu* 'hetki', jne. Jälkitavujen *e > i*, *o > u* muutokset oli puhekieleen perustuen otettu huomioon, esim. *sani* 'sanan', *ollisin* 'täydelliseksi', *takku* 'teko', *äiequs* 'salainen'. Outo poikkeus on 2- ja 4-tavuisten verbien infinitiivissä säännöllisesti merkitty *e*: *poattet* 'tulla', *riegadattet* 'synnyttää'. Lieneekö tässä suoritettu tasoitusta lähtökohtana 3-tavuisten verbien infinitiivit (Hakkaraisella esim. *poccidet* 'puhjeta', *sardnidet* 'saarnata'), joissa Utsjoella paikoittain tosiaan tavataan *e ? i*:llä ja *u*:lla merkitään myös jälkitavujen alkuperäiset *i* ja *u*: *celkki* 'lausuivat', *šaddik* 'tulevat', *oidnim* 'näin', *sardnum* 'sanonut', *äurvu* 'huusivat', *äikkusist* 'salassa'. Sanan sisällä kirjoitetaan *dj* Stockfleth—Friisin *gj*:n sijasta, esim. *adjan* 'viipyy', *padjili* 'päälle'. Poikkeuksena ovat monikon persoonapronominien illatiivimuodot *miggidi*, *tiggidi*, *siggidi*. Hakkarainen nojautunee tässä edeltäjänsä Andelinin, jolla näemme saman

¹ Konrad Nielsenin kielioppiin sisältyy liitteenä laaja tutkielma »friisiläisestä» kirjakiielestä, ks. Lærebok i lappisk I 429—42.

² Suoma Evangeliumlaš-luteralaš girko Katekismus, 106 s.; Bibalhistoria. Olbmui oapatusa mielde heivviti F. W. Sundvall (= Raamatun historia. Ihmisten opetusta varten sovitti — — —), 174 s., liitteenä: Bibalsanek, heivvituvvumak Bibal Historia mielde. Čokki F. W. Sundvall (= Raamatunlauseita, Raamatun historiaan sovittuja. Keräsi — — —), 34 s. Molemmat teokset on painettu Helsingissä.

³ Evangelium- ja rokkuskirji, ja maida tam oasis, Suoma Evangeliumlaš-luteralaš šærvigoddidi (= Evankeliumi- ja rukouskirja ja myös sen osat Suomen evankelis-luterilaisille seurakunnille), 559 s., ilm. Oulussa 1905.

omituisuuden. Konsonanttien astevaihtelun esittämisessä Hakkarainen seuraa täysin Friisin linjaa, mistä aiheutuu esim. seuraavantapaista, utsjokelaisen puhekielen kannalta nurinkurista merkintää: *pæivvi* 'päivä': *pæivik* 'päivät', *kalgga* 'hänen täytyy': *kalgam* 'minun täytyy' (puhekielen mukaista olisi kirjoittaa *pæivi*: *pæivvik* jne.). Hakkaraisen ortografian yksilöllisimmät piirteet ilmaantuvat pyrkimyksessä tuoda pitkä vokaalivariantteetti kirjoituksessa esiin. Hän käyttää tähän tarkoitukseen aina pituusviivaa. Esimerkkejä painollisen tavun pitkän vokaalin merkitsemisestä: *vāras* 'varten', *āsatam* 'asettanut', *lēkkit* 'olkaa', *sī* 'he', *mīlli* 'mieleen', *mū* 'minun', *pūrid* 'hyviä', *vadjulēkkup* 'vaeltakaamme', *rakkisvūtti* 'rakkauteen'. Johdonmukaisuutta ei kuitenkaan ole saavutettu; hyvin usein pituusmerkki puuttuu ja toisinaan se taas esiintyy asemassa, johon se ei lainkaan kuulu, esim. *tāttu* 'tahto' (nsg.). Painottomankin tavun pitkän vokaalin, varsinkin *ā*:n, Hakkarainen toisinaan merkitsee: (*i*) *noḡā* '(ei) loppu', *aibās* 'aivan', *nokkāvaš* 'loppuva'. Selvä virhe on esim. *puollēmin* 'palamassa' (p.o. *puollimin*). Puhtaasti teknillinen muutos on *g*:n, *ž*:n vaihtaminen *z*- ja *ž*-kirjaimiin, esim. *vazzet* 'kulkea', *ožžuk* 'saavat'.

Niin kirjoitustavaltaan kuin yleensä kieleltään Hakkaraisen julkaisut edustavat korkeaa, jopa moitteetonta tasoa. Hänellä esiintyvät ortografiset puutteet ovat enimmäkseen peräisin Stockfleth—Friisin järjestelmästä. Kun Hakkarainen koetti säilyttää norjanlappalaisen kirjakielimuodon mahdollisimman vähin muutoksin, on selvääkin, että täyttää vastaavuutta hänen teostensa kielen ja utsjokelaisen puhekielen välille ei voinut syntyä. Utsjoen murteen erikoispiirteitä hänellä ilmenee vain harvoin (esim. *telli* 'silloin' pro *talle*).

Hakkaraisen toimintaa seurasi kolmisenkymmentä vuotta kestänyt hiljaisuus, jonka rikkoi ainoastaan Jyväskylässä v. 1915 ilmestynyt utsjokelaisen Pedar Jalvin¹ pieni runo- ja kertomusvihkonen »Muottačalmit» (= Lumihuutaleita, 52 s.). Jalvi käytti norjanlappalaista kirjakieltä, jota hän ei kuitenkaan täysin hallinnut. Tästä johtuen hänen kielenkäytössään on vahva paikallisleima. Utsjoen murrepiirteitä ovat mm. spiranttien *ð* ja *ɣ* esiintyminen 2. ja 3. tavun rajalla »friisiläisen» kirjakielen klusiilien sijalla, esim. *loppedi* 'lupasi', *allagasai* 'huippujen' (toisaalta kirjakielen mukaisesti esim. *mærreduvvum* 'määrätty', *allagasai* 'huippujen'); sananloppuisten *k*:n, *t*:n, *g*:n, *d*:n sekaantuminen, esim. (*k* > *t*:) *olbmot* 'ihmiset', *gaibbet* 'vaativat', *badjanit* 'kohoavat', *moraštat* 'suret', (*k* ≡ *:*) *olmok* 'ihmiset', *duoddarak* 'tunturit', *orrok* 'ovat', (*t* > *k*:) *oaidnik* 'nähdä', *rafetuttik* 'häiritä', *hilljik* 'hiljaa', *ruoktuk* 'takaisin', (*t* ≡ *:*) *dadjat* 'sanoa', *vuodjelit* 'lähteä ajamaan', *hiljit* 'hiljaa', *eret* 'pois', (*g* > *k*:) *allak* 'korkea', *gidđak* 'kevällä', (*g* > *t*:) *čakčat* 'syksyllä', (*d* > *k*:) *idik* 'aamu', (*d* > *t*:) *ækhet* 'ilta'; konsonanttiyhtymien jälkikomponentteina olevien *t*:n ja *d*:n kato sanan lopusta, esim. *gaddes* 'rannalla', *sielus* 'sielussa', (*æi*) *doargis* '(eivät) vapise' (ohella kirjakielen mukaisesti -*st*: *vaimust* 'sydämessä', *ædnamist* 'maasta'), *rudai* 'rahoja', *čæruvi* 'huippuja', *muittalusai* 'kertomuksia' (ohella kirjakielen mukaisesti -*id*: *vaimuid* 'sydämet', *varragolgatusaid* 'verenvuodatuksia'); sananloppuinen *m* > *n* muutos, esim. *diedan* 'tiedän', *vaiddun* 'hiljentynyt', *ællen* 'elämä' (ohella kirjakielen mukaisesti *m*: *boadam* 'tulen', *boktam* 'herättänyt', *ællem* 'elämä'); muutokset *e* > *i*, *o* > *u* jälkitavuuissa, esim. *faggi* 'kamppailu', *dævdit* 'täyttää', *ællim* 'elämä', *vakku* 'viikon', *holvvun* 'ulvonta', *doavuti* 'toivotti' (kirjakielen mukaista *e*:tä ja *o*:ta myös esiintyy, jälkimmäistä tosin harvoin: *boattet* 'tulla', *jotep* 'kuljemme', *boddok* 'hetket'); *i* > *e*, *u* > *o* jälkitavuuissa, esim. *asse*

¹ Pekka Pohjansäde (alk. Helander), s. 1888, kansak. opettaja 1915, kuoll. 1916.

'asuivat', *gullen* 'kuulin', *fillen* 'pettänyt', *eles* 'vilkas', *burest* 'hyvin', *olmok* 'ihmi-set', *orron* 'ollut', *ožžon* 'sain' (ohella, tosin harvemmin, kirjakielen mukaisesti *i*, *u*, esim. *šelgis* 'sees', *oudiš* 'entinen', *oidnu* 'näky', *goikku* 'tippuivat', *gilveun* 'kylvetty', *čurvon* 'huusin'); yksinäisvokaali *ä*, joka esiintyy heleän *a:n* edustajana toisessa tavussa sekä palataalisten vokaalien edellä ensi tavussakin, esim. *škäloi* 'kinos', *märki* 'markkaa', *ittä* 'ilmestyy', *illä* 'vaivoin', *akkän* 'vaimoksi' (tavallisesti kuitenkin on näissäkin asemissa kirjakielen mukaisesti *a*). Pitkän vokaalin Jalvi merkitsee melko usein kahdella kirjaimella, esim. *haalu* 'halun', *šaabesen* 'kauniina', *roodin* 'ruskon mukana', *diidi* 'tiesi'. Astevaihtelusuhteiden merkintä on horjuvaa. Jyrkän vastakohdan Jalvin vaistonvaraiselle taipumukselle noudatella kirjoituksessaan puhekielen ääntämystä muodostavat sanan alkuun tunnontarkasti merkityt *g*, *d*, *b*. Nähtävästi oli näiden »hienoina» pidettyjen kirjainten käyttö muotiasia, kuten se on monelle vielä nytkin.

V. 1932 perustautunut Lapin Sivistysseura katsoi yhdeksi tärkeimmistä tehtävistään lapinkielisen kirjallisuuden laiminlyödyn työsaran viljelemisen. Kesällä 1933 teki dosentti Paavo Ravila seuran toimeksiannosta matkan maamme tunturilappalaisalueille tutkiakseen kysymystä, mille pohjalle olisi luotava näiden murteiden yhteinen kirjakieli. Hän päätyi käsitykseen, että sopivan lähtökohdan tarjoaa Pohjois-Inarin tunturimurre, joka liittyy varsin tiiviisti Utsjoen murteisiin. Seuran tunturilapinkielisissä julkaisuissa¹ käytetty ortografia, joka ottaessaan huomioon paikalliset olosuhteemme kuvastaa jo Fellmanin alullepanemia uudistuspyrintöjä, on kaikissa olennaisissa Ravilan suunnittelema. Sille ominaisista piirteistä mainittakoon: sanan alussa merkitään *k*, *t*, *p*, esim. *kietta* 'käsi', *talvi* 'talvi', *porra* 'syö'; alkuperäisten geminaattojen ja konsonanttiihtymien kvantitatiivista astevaihtelua ei millään tavoin tuoda esiin, esim. *paddi*, merk. sekä 'nuora' että 'nuoran', *vuolga* 'lähtee': *vuolgam* 'lähden'; puhekielessä tapahtunut jälkitavujen *e > i*, *o > u* otetaan huomioon, esim. *poattit* 'tulla', *osku* 'usko' (tosin mainittu kehitys ei ole kaikissa murteissa viety läpi samalla tavoin, mistä johtuu, että esim. julkaisuun, jolla on avustajia eri tahoilla, jää helposti sentapaista kirjavuutta kuin *keässig ~ keässeg* 'kesällä', *i oažžu* ~ *i oažžo* 'ei saa', mutta tätä ei ole pidetty varsin vaarallisena); jälkitavujen alkuperäiset *i* ja *u* on etymologisista syistä yleensä merkitty *i:nä* ja *u:nä* niissäkin tapauksissa, joissa puhekielen tavallisin ääntämys on *e* ja *o*, esim. *pottik* 'tulevat', *potti* 'tulivat', *korruk* 'ompelevat', *korru* 'ompelevat' (esim. Friisillä on tässä keinotekoisesti tehty ero *bottek*, *gorrok* ~ *botti*, *gorru*); diftonginen *ii* (*ij*)-yhtymä merkitään kahdella *i:llä*, esim. *kiitit* 'kiittää', *oinii* 'näki' (Friis: *güttet*, *güttet*, *oini*). Friisin *æ:n* ja Fellman—Andelinin *ä:n* tilalla on tässä ortografiassa *eä*, esim. *keässi* 'kesä'.

¹ V:n 1950 loppuun mennessä on ilmestynyt: v:sta 1934 aikakauslehti *Sabmelaš* (= Lappalainen) 76 numerona (yht. 312 s., koko 22 × 16 cm); Samikiel abis — Lapinkielinen aapinen, kirj. Tuomo Itkonen, 199 s., teksti lapiksi ja suomeksi, ilm. 1934 (WSOY); *Koccam spalli* (= Herännyt tuulispää), kirj. Aslak Guttorm, 60 s., ilm. 1940; *Nuottasalbmakirji* — Lapinkielinen nuottivirsikirja, laatinut Tuomo Itkonen, 199 s., ilm. 1941; *Sami nieidai ja kandai tearvasvuodoaoappa* (= Lapin tyttöjen ja poikien terveysoppi), kirj. Artturi Salokannel ja Severi Savonen, lapintanut Aslak Guttorm, 45 s., ilm. 1942; *Čuorvu jiedna Sami meäceist* (= Huutavan ääni Lapin korvessa), kirj. U. P. Porsanger, 19 s., ilm. 1945; *Ibmilii oamastuvvum eällim* (= Jumalalle omistettu elämä), kirj. U. P. Porsanger ja Ludvig Framhus, 10 s., ilm. 1947. — Kaikki nämä julkaisut on painettu Helsingissä Suomal. Kirjall. Seuran kirjapainossa.

Lapin Sivistysseuran julkaisujen kielimuoto on jotensakin tarkoin »friisiläinen», siis konservatiivinen, milteipä arkaisoiva nykymurteiden ääntämykseen verrattuna. Tällaiseksi se tietoisesti jätettiin, koska ajateltiin olevan välttämätöntä pysyttää kielimuoto ortografisista parannuksista huolimatta niin lähellä Norjassa käytettyä kuin mahdollista, jotta täkäläinen väestö ei vieraantuisi rajan tuolla puolen ilmestyneestä kirjallisuudesta, ennen kaikkea lapinkielisestä Raamatusta, vaan voisi entiseen tapaan käyttää sitä hyödykseen. Vaatimatonta kielenpuhdistusta ja -kehittelyä on harrastettu esim. pyrkimällä karttamaan eräitä lapin kirjalliseen käyttöön lujasti pesityyneitä norjanvoittoisuuksia, kuten agenttia ja määräävän artikkelin tavoin käytettyä *tat* 'se' pronominia, sekä suosimalla lapin omalle kielipohjalle perustuvia sivistysasasepiteitä. Tavallisesti on näitä muodostettaessa ollut mallina vastaava suomenkielinen nimitys. »Sablmaš»-lehdessä on käytetty ja suositeltu mm. seuraavia uudissanoja: *šleäđga* 'sähkö' (Utsjoella kuultu hyvä sepite; < *šleäđgut* 'loistaa, välkkyä'); *oskuldak* 'uskonto' < *oskut* 'uskoa', *tiēda g. tiettag(a)* 'tiede' < *tietti* 'tietää', *matta g. mattag(a)* 'taide' < *mattit* 'osata, taitaa, mahtaa', *ovtaskoddi* 'yhteiskunta' < *okta* 'yksi' + *koddi* 'kunta', *eälatak* 'eläke' < *eälitit* 'elättää', *poadus* 'tulos' < *poattit* 'tulla', *jodaldus* 'liikenne' < *jottit* 'liikkuu', »jutaa», *lašmu(s)tallat* 'voimistella', *lašmu(s)tallam* 'voimistelu' < *lašmad* 'notkea, taipuisa', *valastallat* 'urheilla', *valastallam* 'urheilu' < *valli*, *falli* 'nopea joutuisa', *jiednadak* 'ääne' < *jiednadit* 'ääntää' (nämä on esittänyt Utsjoen Outakoskella kesällä 1947 kokoontunut tilapäinen neuvottelukunta, johon paikallisten kielenpuhujain lisäksi kuului muutamia lappologeja, vrt. Sabmlaš n:o 55 s. 2—3); *lasta* 'lehti(-julkaisu)' < *lasta* 'kasvin lehti' — skandinaavisperäisen (*p*)*lādđi* sanan tilalle, *eänus* 'maisema' < *eäna* 'maa', *namastallat* 'esitellä' < *namma* 'nimi', *seästa g. seästag(a)* 'säästö' < *seästit* 'säästää' (muutamien asianharrastajain esittämiä, ks. Sabmlaš 65 s. 4). — Samantapaista sanamuodostelua on Norjassa jo ennemmin jouduttu laajahkossa mitassa suorittamaan, esikuvana tällöin tavallisesti vastaavat norjankieliset, mutta joskus suomalaisetkin ilmaukset.

Eräissä ortografisissa periaatteissaan Lapin Sivistysseuran kirjoitustapa nojautuu siihen Friisin systeemin kehittelmään, jonka Konrad Nielsen on esittänyt kolmiosaisessa lapin oppikirjassaan (ilm. 1926—1929) sekä laajassa sanakirjassaan »Lappisk ordbok» (3 osaa ilm. 1932—1938). Se on tieteellisiin tarkoituksiin aivan erinomainen, mutta ei ole eräistä kokeista huolimatta tullut yleisempään käyttöön.

Meillä omaksuttua linjaa, jonka erikoispiirteet ilmenevät melkein yksinomaan ortografian alalla, kuten edellä esitetystä lienee selvinnyt, voi luonnehtia tulokseksi seuraavista tavoitteista: 1) Kirjoitustavan on oltava niin yksinkertainen kuin suinkin, jotta koululapsetkin voisivat sen oppia. 2) Oppimisen helpottamiseksi tulee kirjoituksen mahdollisimman suuressa määrin saada tukea puhekielestä. 3) Lähentymisessä puhekieleen ei kuitenkaan sovi mennä liian pitkälle, sillä mitä tarkemmin yritetään kirjoituksessa jäljitellä puhekielen hienoja vivahduksia, sitä monimutkaisemmaksi kirjoitus tulee ja täten joudutaan ristiriitaan 1. kohdassa esitetyn vaatimuksen kanssa.

Kun muistamme yllä mainitun pyrkimyksen säilyttää kirjakieli kokonaisuudessaan lähellä »friisiläistä» kielimuotoa, näemmekin Lapin Sivistysseuran julkaisuissa käytetyn kielimuodon olevan perin kohtuullinen uudistuksissaan, joita tehtäessä on ennen kaikkea pidetty silmällä lapin kielen kirjoituksen opetusta pääkieleltään suomalaisissa kansakouluissa, sekä koettavan rakentaa aikaisemmin asetetulle perustalle kaikessa missä on siihen näyttänyt olevan mahdollisuuksia. Tällaisessa välittä-

vässä linjassa on tuskin mitään mikä olisi omiaan herättämään periaatteellista vastarintaa valistuneissa yksilöissä. Vähemmän kehittyneessä ympäristössä tämäin periaate helposti joutuu vastatuuleen. Niinpä on tapahtunutkin, että uusi meikälinäinen kirjakieli on Lapissa melko hitaasti voittanut kannatusta ja että se on koko ajan saanut osakseen arvostelua kahdeltakin taholta. Toiset arvostelijoista ovat Norjaan päin orientoituneita Tenon rantalaisia, joille »friisiläinen» Raamatun ortografia on pyhä ja joista monet ääneen lukiessaan lausuvatkin sanoja luonnottomalla tavalla, luullen sen kuuluvan asiaan kirjakielen ollessa kyseessä. Toiset taas ovat suomalaisen vaikutuksen läpitunkemia; heidän mielestään on lappia kirjoitettava täsmälleen niinkuin äännetään, koska suomen kirjakielessäkin näin menetetään. Osaamatta muita vieraita kieliä kuin soomea heidän on vaikea nähdä sellaisessa kirjakielessä, jonka ortografia vain väljästi myötäilee ääntäystä, muuta kuin puolinaisuutta ja virheellisyyttäkin. He eivät liioin osaa tai halua antaa arvoa sille työlle, jota tällä alalla on jo tehty meillä ja muualla, vaan olisivat valmiit mitä radikaalimpiin uudistuksiin. Mihin sekamelskaan jouduttaisiin, jos jokainen pyrki äännetarkasti omaa murrettansa kirjaamaan, sitä he nähtävästi eivät käsitä.

Lappalaistemme keskuudessa ilahduttavalla tavalla voimistunut harrastus oman kansallisuuden ja omien taloudellisten etujen vaalimiseen sai näkyvimmän ilmauksensa v. 1945, jolloin perustettiin Samii Litto — Saamelaiden Yhdistys-niminen seura. Se otti ohjelmaansa myös kirjakielikysymyksen, jonka spesialistina seuran piirissä esiintyi kansakoulunopettaja Antti Outakoski († 1950). Seuran toimesta ilmestyi v. 1948 tunturilapin kielellä kaksi tilapäisjulkaisua.¹ Niissä käytetty kieli-muoto ei sinänsä juuri laisinkaan poikkea »friisiläisestä» perinteestä, mutta ortografia sitä enemmän. Tämä monine epäjohdonmukaisuuksineen alkuluonnoksen asteelle jäänyt kirjoitusjärjestelmä on syntynyt täysin suomen kielen ortografian hengessä. Sen sisältämistä uudistuksista ovat silmään pistävimmät pitkän vokaalin merkitseminen kahdella kirjaimella, esim. *šlaabma* 'melu', *doola* 'tulen' gen. (kun lapin vokaaleissa on *kolme* pituusastetta — pitkä, puolipitkä ja lyhyt —, voi hyvin käsittää, että yritykset saada ne kirjoituksessa mahtumaan kahteen karsinaan johtavat helposti horjuvuuteen keskimmäisen asteen merkinnässä, mistä julkaisuissa onkin monia todisteita: *aašši* ~ *ašši* 'asian', *raaddi* ~ *raddi* 'neuvo' jne.) sekä sanansisäisten soinnittomien klusiilien ja affrikaattojen edellä ääntyvän soinnittoman vokaalin tai siitä kehittyneen *h*:n merkitseminen näkyviin *h*-kirjaimella, esim. *nohkam* 'loppunut', *ruuhka* 'raha', *gohpi* 'syvennys', *geähcat* 'katsoa' (samaa tapaa on jo aikaisemmin käytetty luulajan- ja piitimenlapin normaaliortografiassa). Muita erikoisuuksia: Andelinin tavoin tahdotaan tuoda esiin mediageminaattojen aste-vaihtelun yhteydessä ilmenevä soinnin vaihtelu, esim. *saggi* 'puikko': *sakki* 'puikon', *maddaga* 'tyven': *maatta* 'tyvi'; konsonanttiyhtymien kvantitatiivisen aste-vaihtelun merkitseminen mahdollisimman tarkoin puhekielen mukaisena, esim. *heärgi* 'härkä': *heärggi* 'härän' (Friisillä *hærgge*: *hæрге*, Lapin Sivistysseuran ortografiassa sekä vahvassa että heikossa asteessa *heärgi*); tumman *a*:n merkitseminen heleästä *a*:sta eriyvästi *ä*:lla, esim. *šäddám* 'tullut', *gäikkut* 'kiskoa' (tässä on mallina ollut Nielsenin ortografia, johon tämä oletinkin tieteelliseltä kannalta tärkeää täsmennystä tietävä kirjainmerkki on periytynyt Rasmus Raskilta); Utsjoen—Pohjois-Inarin murre-ryhmässä esiintyvä heleän *a*:n variantti *ä* merkitään, kuten aikoinaan menetteli

¹ Saamii Aviisa (= Lappalaisten lehti, 4 s., painettu Oulussa); Sabmi (= Lappi, 26 s., teksti osittain suomeksi, painettu Rovaniemellä.)

Pedar Jalvikin, esim. *lämpä* 'lamppu', *läihtit* 'moittia'; *g:n* sijasta kirjoitetaan *g*, esim. *jogak* 'joet', *jagi* 'vuoden' (varsin yllättävä korjous, sillä *γ:n* klusiloitumista tavataan Suomen puolella ainoastaan Sodankylän—Enontekiön ryhmässä, jonka merkitys tunturimurteidemme muodostaman kokonaisuuden kannalta on melko vähäinen); sanan sisällä kirjoitetaan *dj* eikä *gj*, esim. *sadji* 'sija, paikka'; sanan alussa merkitään *g, d, b*, esim. *golli* 'kulta', *dolla* 'tuli', *beäivi* 'päivä'.

Tässä ei ole kiinnitetty huomiota mainittujen painotuotteiden ortografiaan kokonaisuudessaan, vaan on ainoastaan mainittu sen tärkeimmät tavoitteet. Ne piirteet, jotka poikkeavat ortografian suunnittelijan lausumasta ihanteesta, että on kirjoitettava niin kuin puhutaan, lienee käsitettävä tuloksiksi jonkinlaisesta teoreettisesta pohdinnasta tai jopa tietyn kielipoliittisen asenteen ilmaukseksi. Viimeksimainittu koskee nimenomaan sananalkuisten »herraskirjainten» *g:n, d:n, b:n* käyttöä, mikä oli kai lähinnä tarkoitettu hyvitykseksi Friisin ortografian jyrkimmille kannattajille. Tuskinpa tässä on ollut merkitystä sillä seikalla, että Utsjoella on sellaisiakin kielenpuhujia, joiden tajunnassa norjalaisperäiset, varsin harvalukuisissa lainasanoissa tavattavat aspiroidut *k^h, t^h, p^h* (esim. *k^haffi* 'kahvi', *t^huollu* 'tulli', *p^hoasta* 'posti') todella muodostavat aspiroitumattomien *k-n, t-n, p-n* fonologisen vastakohtan. Näitä »koviksi» käsitettyjä aspiroituneita klusiileja esiintyy vielä Pohjois-Inarissakin, mutta ei enää Länsi-Inarissa, Sodankylässä eikä Enontekiöllä. Lapin Sivistysseuran ortografiassa niitä ei millään tavoin eroteta aspiroitumattomista klusiileista.

Niin vähäisiksi kuin Samii Litton saavutukset kirjallisella alalla jäivätkin, meillä oli pari vuotta sitten tosiasiallisesti kaksi kilpailevaa tunturilapin ortografiaa. Moinen tilanne tuntui kiusalliselta ennen kaikkea siksi, että parhaat ja aktiivisimmat lappalaiset kynänkäyttäjämme osoittivat, kuka enemmän kuka vähemmän, suopeutta »oman» miehen uudistushankkeita kohtaan. Puhuttiin jo kieliriidasta. Kuitenkaan allekirjoittanut, joka Lapin Sivistysseuran lapinkielisten julkaisujen toimittajana joutui olemaan toisena osapuolena tässä »riidassa», ei vielä tuolloin katsonut olevan aihetta tinkiä siihen asti käytetyn ortografian periaatteista. Olihan Norjan puolella vahvana tukena jatkuvasti käytännössä oleva Friisin ortografia, josta Samii Litton ryhmä näytti harkitsemaattomasti poikenneen liian kauas.

Samaan aikaan, v. 1948, tilanne Norjassa kuitenkin radikaalisesti muuttui. Prof. Knut Bergsland ja toht. Israel Ruong suunnittelivat uuden kirjakielimuodon Norjassa asuvia ja myös Ruotsin Lappiin runsaslukuisina siirtyneitä tunturilappalaisia varten. Joskin heidän järjestelmässään lähtökohta on ortografinen, on kirjakielen muoto-oppikin joutunut läpikäymään syvällisiä muutoksia. Tämä johtuu siitä, että kirjakieli, joka tähän saakka oli nojautunut ruijanlapin itämurteeseen, s.o. Pulmangin—Kaarasjoen—Utsjoen ryhmään, nyt ankkuroitiin länsimurteisiin ja vieläpä siten, että Koutokeinon nykyzure tehtiin semmoisenaan kirjakieleksi. Kuten edellä on jo mainittu, »friisiläinen» kirjakieli on konservatiivinen rakennelma, joka sisältää useitakin nykyisestä puhekielestä hävinneitä tai harvinaiseksi käyneitä piirteitä. Harppaus siitä Koutokeinon murteeseen on pitkä. Naapurimaissamme suoritettulla uudistustoimenpiteellä on oikeastaan sama päämäärä kuin Samii Litton pyrkimyksillä: kirjakielen lähentäminen puhekieleen. Mutta siinä vain on suuri ero, että toisaalla on tämä ohjelma viety läpi tieteellisen tarkasti viimeistä piirtoa myöten, kun taas toisaalla on pysähdetty tarkkailemaan ääntämyksen herkästi vaihtuvia vivahduksia, joiden huomioonotto kirjakielen ortografiassa ei suinkaan ole tarpeellista, ja jätetty konservatiivinen muoto-oppi kutakuinkin koskemattomaksi. Pedar

Jalvikin pääsi, haluamatta edes esiintyä uudistajana, tässä suhteessa lähemmäs jokapäiväistä puhekieltä. — Koutokeinon murteen valitseminen Norjan—Ruotsin tunturilappalaisväestön kirjakieleksi johtunee paitsi Koutokeinon keskeisestä asemasta kysymyksessä olevan väestön asuinseudulla, myös käsityksestä, että lappalaisuudella on tällä alueella parhaat edellytykset säilyä tulevaisuudessakin.

Jotta kävisi selväksi, että Bergsland—Ruongin järjestelmä merkitsee todella perusteellista muutosta »friisiläiseen» perinteeseen, on syytä mainita sen sisältämät tärkeimmät uudistukset: alkup. sananloppuiset *k, t, p, g, d, b* merkitään Koutokeinon ääntämykseen perustuen kaikki *t*:llä, esim. (*k > t*:) *giedat* 'kädet', *boadat* 'tulet', *gåddiimet* 'tapoimme', *ái'tet* 'uhkaavat', *gæðastat* 'katsahdus', (*p > t*:) *ællit* 'elämme', *muítalit* 'kerromme', (*g > t*:) *ædnat* 'paljon', *gæssit* 'kesällä', (*d > t*:) *sæc'njat* 'pimeä', *iežat* 'itsesi', (*b > t*:) *us'tet* 'ystävä', *nannuset* 'lujempi' — tämä korjaus tuntuu morfologiassa monella tavoin; jälkikomponentin kato sananloppuisista *-st, -št, -rd, -ld* -yhtymistä, esim. *mielas* 'mielessä', *därvas* 'turvaudu', (*in*) *beruš* '(en) perusta', (*in*) *ibmir* '(en) ymmärrä', (*ii*) *oaivil* '(ei) tarkoita'; sananloppuinen *m > n*, esim. *boadán* 'tulen', *ællán* 'elänyt', *ællin* 'elämä', *nieidaidguin* 'tyttöjen kanssa', morfologisesti merkittävä korjaus tämäkin; tumma ja heleä *a* erotetaan sillä tavoin, että edellinen kirjoitetaan *a*:lla, jälkimmäinen *á*:lla, esim. *gal'gá* 'täytyy' *mánná* 'lapsi'. Puhtaasti kirjoitusteknillisiä uudistuksia ovat *o:n* merkitseminen (ensi tavussa) *á*:lla, mikä merkitsee palaamista Stockflethin aikaan, esim. *sán* 'hän', *lássad* 'painava', *báttit* 'tulit', ja Nielsenin systeemistä omaksutun lyhyen pystyviivan käyttö geminaattojen ja konsonanttiyhtymien vahvan asteen osoittajana, esim. *ceg'gít* 'pystyttää', *ëak'ëat* 'syksyllä'.

Uusi kirjakieli tuli Norjassa kohta voimaan yli 50 vuotta ilmestyneessä »Nuorttanaste» (= Idäntähti) lehdessä, joka naapurimaassamme jo melko pitkään vallinneen hiljaiselon aikana onkin ollut lähes ainoa elonmerkki lapinkielisen kansankirjallisuuden alalla. Suunnitelmia uuden kirjoitustavan opettamisesta kouluissa on myös laadittu, ehkä jo toteutettukin.

Kun täten Friisin järjestelmä oli hylätty kotimaassaan, heräsi itsestään kysymys, kannattiko meilläkään enää pitää sen periaatteista kiinni. Jos mieli lähteä rohkeiden uudistusten tielle, niin nyt oli sovelias aika tullut. Mihin ratkaisuun päädyttäisiinkin, oli selvää, että kirjakieliasiansa Norjan puolelle ulottunut verraten läheinen yhteys oli lakannut. Bergsland—Ruongin järjestelmän käytäntöönottoa meillä ei voinut ajatella useastakaan syystä. Koutokeinon murre on täältä käsin katsottuna liian syrjäinen soveltuakseen kirjakieleksi, ja esim. sellainen ortografinen korjaus kuin *o > á* osoittaa, että uuden järjestelmän laatijat ovat tarkoittaneetkin sen vain alueelle, jossa pääkielenä on skandinaavinen kieli. Idealistin mielestä lienee valittavaa, että yhteisen, valtiollisista rajoista riippumattoman tunturilapin kirjakielen tavoitteesta on täten luultavasti lopullisesti luovuttu, — mitä sitten sanonevatkaan haihattelijat, jotka ovat kautta aikojen haaveilleet **k a i k k i e n** lapin murteiden eli lappalaiskielien yhteisestä kirjakielestä! Kysymyksen käytännöllinen merkitys on kumminkin vähäinen, ja asiantunteva tarkkailija on tuskin voinut odottaakaan muunlaista kehitystä kuin on tapahtunut: pienen, eri alueillaan aivan erirakenteisten pääkielien lomaan soluttautuneen lapin kielen on pyrkiessään kohoamaan kirjallisen viljelyn asteelle pakosta sopeuduttava paikallisiin olosuhteisiin.

Siinä toivossa, että sentään täällä meillä voitaisiin sopia yhteistyöstä ja lopettaa kirjakieltä koskevat erimielisyydet, Lapin Sivistysseura päätti kutsua koolle neuvottelukokouksen näitä asioita käsittelemään. Sellainen pidettiinkin **Ina-**

riissa tammikuun 5.—6. p:nä 1950. Siihen osallistui muutamia lappalaisia asianharrastajia sekä allekirjoittanut, jonka laatiman ja osanottajille jo ennakoilta lähetetyn alustuksen pohjalla tilaisuudessa keskusteltiin. Eräistä yksityiskohdista, jotka merkitsivät muutosta Lapin Sivistysseuran ortografiaan, tosin päästiin yksimielisyyteen, mutta toiset, tärkeämmät kysymykset jäivät avoimiksi. Elokuun 15. p:nä järjesti Samii Litto vuorostaan jatkoneuvottelun entisessä paikassa ja entisten osanottajien kesken. Nyt saavutettiinkin sovinto. Kun itse kielimuotoon nähden olivat kaikki alusta pitäen suunnilleen samalla kannalla, oli keskustelu liikkunut vain ortografian alalla. Kompromissin tuloksena syntynyt uusi kirjoitustapa sisältää kymmenkunta periaatteellista muutosta Lapin Sivistysseuran järjestelmään. Niistä tärkeimmät ovat seuraavat: tumma ja heleä *a* erotetaan toisistaan, mutta vain ensi tavussa, koska tämänkin toimenpide riittää ehkäisemään väärinkäsitykset ja molempien vokaalien johdonmukainen erottaminen jälkitavuuissa olisi kansanhemiselle vaikeaa, tumma *a* merkitään *ä*:lla; soinniton vokaali tai siitä kehittynyt *h* merkitään *h*:lla, mutta vain painollisen tavun jäljessä, siis esim. sellaisissa tapauksissa kuin *poahtii* 'tulla', *pällabehtet* 'pelkäätte'; konsonanttityhtymien kvantitatiivisen astevaihtelun yhteydessä koetetaan mahdollisuutta myöten tehdä puhekielen ääntämyksen mukaisesti ero vahvan ja heikon asteen välillä (esim. *heärgi* 'härkä': *heärggi* 'härän'); toisen ja kolmannen tavun väliset yksinäis-*g* ja *-d* muutetaan *g*:ksi, *d*:ksi, esim. *ällägasast* 'korkealla', *keähäidek* 'katsoitte'; jälkitavujen etymologiset *i* ja *u* kirjoitetaan *e*:llä ja *o*:lla milloin ne puhekielessä näin ääntyvät, esim. *äallek* 'kirjoitit', 'kirjoittavat', *älle* 'kirjoittivat', *korgnok* 'kiipesit', 'kiipeävät', *korgno* 'kiipesivät'.

Mainituista korjauksista, jotka kaikki on tehty tavoitellen lähentymistä puhekieleen, merkitsee allekirjoittaneen mielestä ehkä vain yksi tai kaksi todellista parannusta. Niidenkin kautta saavutettu etu hupenee vähiin, sillä paljon hyödyllisempää olisi ollut, että tähänastinen ortografia olisi saanut vielä jonkun vuoden rauhassa vakiintua. Eiköhän se jo silloin olisi lyönyt itseään läpi kansankin keskuudessa. On taas alkaminen alusta, ja nyt se on vielä vaikeampaa kuin edellisellä kerralla. Tiheät uudistukset ja kokeilut näet kyllästyttävät ihmisiä, joten monet ovat tästä syystä käyneet skeptillisiksi lapin kielen tulevaisuuden suhteen, puhumattakaan siitä, että suuri osa väestöstä on jo alun alkaen ollut aivan välinpitämätöntä. Käytyjen neuvottelujen aikana oli allekirjoittaneen päätarkoituksena saada hahmoutumassa oleva kielimuoto ja ortografia säilymään niin lähellä entistä kuin suinkin, jotta tähän mennessä tehtyä työtäkään ei tarvitsisi leimata kerrassaan vanhentuneeksi. Tämä tavoite voitaneen katsoa saavutetun, sillä edellä selostetuista ortografisista muutoksista huolimatta itse kirjakieli on hyvin pysynyt ennallaan, s.o. konservatiivisena itäruijalaisena systeeminä. »Keinotekoisena» kirjakielen vastustaja ja puhekielen kannattaja kylläkin voi pitää saavutettua tulosta Pyrrhoon voittona. Ihanteensa kullakin.

Saatetaan myös kysyä, onko oikein, että kielimies käy tällaisista seikoista neuvottelemaan henkilöiden kanssa, jotka teoreettisen tiedon puuttuessa ottavat melkein kaiken tunneasian kannalta. Tähän voinee vastata, että on suorastaan pakko menetellä niin, jos nuo neuvottelukumppanit samalla muodostavat sen piirin, jonka varassa asianomaisen kielen kehittäminen ja kirjallinen viljely käytännöllisesti katsoen kokonaan on. Tärkeämpää kuin *m i t e n* meillä tunturilappia kirjoitetaan, onkin se, että lappia vakavasti pyrittäisiin käyttämään niin suullisesti kuin kirjallisestikin. Mitä ikävin on vaikutelma, jonka voi saada nuoremman polven lappalaisia tarka-

tessaan: äidinkieltä puhutaan tottumuksen voimasta, mutta ei enää »tosissaan», sekoitetaan suomea joukkoon miten sattuu. Siis nähtävästi ei uskota omalla kielellä olevan tulevaisuutta. Tuota samaa käsitystä, että lappi ennen pitkää kokonaan hukkuu ympäröivien isompien kielten puristukseen, saa nykyään kuulla monen koti- ja ulkomaisen huomioitsijan edustavan. Sitä merkillisempää on mainitsemamme aktiivisuus, jota valistuneimmat tunturilappalaisemme ovat viime aikoina osoittaneet äidinkielsä puolesta. Tätä harrastusta on suomalaiselta taholta koetettu tukea ja sen toivotaan saavan uutta virikettä siitä, että tehdyn yhteistyösopimuksen mukaisesti siirtyy meillä vastedes tapahtuva lapinkielinen julkaisutoiminta pääasiallisesti lappalaisten oman huolenpidon varaan. Aivan lähiaikoina jo nähdään, onko tämä harrastus elinvoimainen, kykeneekö se leviämään ja siten muodostumaan vastapainoksi uhkaavalle suomalaistumisprosessille, vai osoittautuuko se niin sanoaksemme iltatuulen viimeiseksi kohahdukseksi ennen lopullista vaimenemistaan.

Helsinki, joulukuussa 1950

ERKKI ITKONEN